

Stanken av staden, doften av världen

Publicerad 21 oktober, 2004

Text: Gudrun Wessnert

Utslängda sopor, latrin och gödsel. Rök och sot från smedjor och eldstäder. En skarp, stickande doft från de hudar som bereddes i garverierna. Pottors innehåll som tömdes ut om morgonen. Avgnagda köttben, äggskal och fiskben. Hundhår och äppelskrutt.

Det sägs att man under medeltiden kunde känna lukten av stad flera timmar innan man nådde stadsgränsen. Men var lukterna de som vi tror? Och var de alltid oangenäma?

På taken fanns en och annan get, i gränderna bökande grisar. Djuren släppte ifrån sig avföring som sopades vidare till grannen. Mycket orenhet hamnade i intilliggande vattendrag eller på "flugmötena", de med tiden upprättade soptipparna.

På de trånga bakgårdarna samsades fähus, dass och stekarhus. Den omisskännliga lukten av kokt kål, får i kål och köttspad steg mot skyn. Och då och då oset från en grillad spädgris.

Inne i den stora kyrkan var det ett annat slags lukt, doften av brinnande vaxljus och rökelse från rökelsekaren.

När kyrkan var full och folk trängdes var luften tjock av kroppsavdunstningar: från svett, nyss avslutade famntag och dibarnens lindor. Men många kom nybadade, de hade varit i badstugan och kanske smort in sig med ringblomssalva.

En sky av rosenblad stod säkert kring Maria och andra kära helgon i Guds hus.

Saffran och siden, anis och fikon, russin och valnötter. Körsbärsvin. Spröda dricksglas. De flesta människor i 1300-talets Sverige fick aldrig se solen gå ner över Medelhavet. Men lukten av utlandet och det exotiska fanns i städerna, där både dagligvaror och lyxartiklar såldes i köpmännens bodar. Det doftade av olja, ris, mandel och rörsocker, av plisserat ylletyg från Flandern och av krukor och krus från Rhendalen.

Och från vinkällaren spred sig den oemotståndliga doften av starkt, tyskt öl, och vin så dyrt att bara de med stinna penningpungar hade råd att smaka.

Slaktavfall, tarmar och blod, vidbränd gröt, ruten fisk, bottenskräpet på en järngryta, torkade rovor, ölkar med jäsande mäska, nybakat bröd och maskätna äpplen. En som hade mycket känsliga näsborrar var heliga Birgitta. Hennes uppenbarelser svämmar över av sinnesintryck, däribland lukter.

Det påstods att när hon träffade på en mycket syndig människa kände hon en stank i näsan. Birgittas visioner av helvetet kopplas samman med lukter av smuts, spyor, och avföring.

I Rom blev Birgitta en gång bjuden till den rika fru Orsini. Men mötet blev pinsamt eftersom den förnåma frun stank av synd. Birgitta blev tvungen att öppna ett fönster för att vädra.

Vad tyckte då Birgitta luktade gott, hon som hade varit husfru på en stor gård? Jo, "Din själ, som är mig ljuv och behaglig som en ost", låter hon självaste Kristus säga en gång. Ost, brödbak och klädtvätt; glimtar från en husmors vardag. Och med äpplen som belöning uppfostrade Birgitta trotsiga barn.

Tiggarbröder, franciskaner och dominikaner, sökte sig till städerna. Från deras örtagårdar förnåms doften av medicinal- och kryddväxter, växter som man aldrig förr hade sett eller luktat på: den magiska alrunan, den heliga madonnaliljan, den ödmjukt väldoftande violen.

I brödernas skrivsal härskade en värld av bläck och färger, de ofarliga veronesergrönt och brun siena, och de giftiga, caput mortuum och cinnober. Men hur doftade egentligen bladguldet, det finaste av allt?

Med guldet illumineras handskrifterna, de "lystes upp", och påminner människan om det himmelska riket. Dit hon skulle komma om hon bara levde tillräckligt väl på jorden.

Svettiga och unkna lakan, hackad gamander på golven, nattvardsvin och fattigbad. Lukten av de sjuka och gamla på Helgeandshuset, stadens vårdinrättning, där även fattiga och behövande togs om hand.

De låg i sina sängar och lyssnade på mässan. Ibland fick de besök, släktingar och vänner som tittade in med efterlängtade godsaker. Kanske lite kokt fågel med salvia som var nyttig mat för skröpliga kroppar. Kanske lite honung, en rågbulle eller ett äpple.

När prästen kom ilande visste man att någon låg på sitt yttersta, den sista nattvarden, den sista smörjelsen, den sista beröringen. Var det befrielsens lukt eller ångestens? Sedan liksvepning med rena linneremsor, gråt, likvaka och knäppta händer.

Och hur luktade jorden, den kalla och mörka jorden på kyrkogården, där grodor hoppade omkring bland döda och gengångare?

Lukten av de vita skallarna som placerades i benhus när gravplatserna måste återanvändas?

Vi kommer aldrig att få veta exakt hur det luktade på 1300-talet. Men ändå. Doften av ett moget äpple är alltid densamma. Regnvåt jord och äppelblom.

Gudrun Wessnert är författare och museilärare, knuten till Stockholms medeltidsmuseum. I november 2004 utkommer "Riket, boken om 1300-talet" (BonnierCarlsens bokförlag och SVT) till vilken hon är huvudförfattare.